

ropean, –Range J. D., ed., *Aspekte baltistischer Forschung*, Essen.

Smoczyński W., 1988/2001, *Języki bałtyckie: litewski, łotewski, staropruski*, –Bednarczuk L., ed., *Języki indoeuropejskie, II*, Warszawa. Here cited after: Smoczyński W., *Język litewski w perspektywie porównawczej*, Kraków, 9–95.

Smoczyński W., 1999, *Geneza starolitewskiego conditionalis na -biau, -bei, -bi-*, –Acta Baltico-Slavica, XXIV, 13–18.

Stang Ch. S., 1966, *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Oslo etc.

Axel Holvoet

Aleksas Girdenis, *Kalbotyros darbai*, I: 1962–1974, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, 420; II: 1975–1987, 2000, 416; III: 1988–2000, 2001, 476.

Bene pirmas atvejis ne tik lietuvių, bet apskritai baltų kalbotyros istorijoje, kai mokslininkui dar esant gyvam taip rūpestingai išleidžiami jo atskiromis knygomis neskelbti darbai. „Į šį trijų tomų leidinį dedami beveik visi kalbotyros darbai, parašyti maždaug per keturiasdešimt mokslinės veiklos metų (ji prasidėjo 1959 m. pavasarį pranešimu Vilniaus universiteto studentų mokslinėje konferencijoje). Nespausdinami tikrai rašiniai, skirti labai siauriems kalbos praktikos dalykams – atsakymai į klausimus ir pan., tezės ar santraukos tų mokslinių pranešimų, iš kurių vėliau išaugo didesnės publikacijos, daugelis enciklopedinių straipsnių“, – taip pats autorius aptaria savo „Kalbotyros darbų“ pobūdį (I 11).

Pirmoji „Kalbotyros darbuose“ skelbiama publikacija „Balsių asimiliacijos reiškiniai Tirkšlių tarmėje“ (I 16–28) yra tos 1959 m. prasidėjusios mokslinės veiklos pradžia, nes straipsnis „Kalbotyros“ redakcijai buvo įteiktas 1959 m., kai jo autorius buvo bene II kurso Vilniaus universiteto studentas ir straipsnį parengti „ypač daug padėjo akademikas (tada – docentas) Zigmas Zinkevičius – už tai jam nors ir pavėluota, bet pati nuoširdžiausia padėka“ (I 16).

Šis straipsnis, be abejonės, buvo 1967 m. Girdenio apgintos disertacijos „Mažeikių tarmės fonologinė sistema“ (vad. Jonas Kazlauskas) tam tikra užuomazga. Su disertacija yra susijusi ir labai

vertinga publikacija „Mažeikių tarmės priegaidžių fonetinės ypatybės“ (I 76–88). Jos santrauka buvo paskelbta ir 1967 m. Prahoje įvykusio tarptautinio fonetikos kongreso tezėse. Du kiek sutrumpinti disertacijos skyriai „Mažeikių tarmės prozodija“ (I 89–119) ir „Mažeikių tarmės vokalizmas“ (I 120–160) „Kalbotyros darbuose“ skelbiami pirmą kartą. Gimtajai autoriaus tarmei taip pat skirti straipsniai: „i-kamieniai Tirkšlių tarmės daiktavardžiai ir jų raida“ (I 29–38), „Mažeikių (šiaurės vidurio dounininkų) tarmės pokirtinių skiemenų priegaidės“ (I 56–75), „Mažeikių tarmės fonologinės sistemos apžvalga“ (I 211–222). Labai svarbu, kad Girdenis, leisdamas savo „Kalbotyros darbus“, vienur kitur patikslina ar koreguoja savo ankstesnius teiginius. Pavyzdžiui, pastarajame straipsnyje jis atsisako ankstesnės priebalsių interpretacijos¹.

Iš bendresnio pobūdžio lietuvių dialektologijai skirtų pirmajame tome publikuojamų straipsnių ypač norėtusi išskirti straipsnį „Kada gi žemaičių tarmė atsiskyrė nuo aukštaičių?“ (I 204–210), kuriame suabejojama kadaise pareikšta profesoriaus Antano Salio nuomone, kad šis atsiskyrimas įvykęs XV amžiaus viduryje (ne anksčiau). Girdenis šią datą linkęs nukelti dar į prieš XII amžių.

Istorinei akcentologijai labai svarbus straipsnis „Lietuvių kalbos vardažodžio priesagų kirčio susiformavimas“ (I 258–265). Autoriaus nuomone, pralietuvių, o galbūt ir prabaltų priesagų vėdiniai išlaikydavo pamatinių žodžių kirčiavimo paradigmą. Vėliau lietuvių kalboje ši situacija pakito dėl Sosiūro-Fortunatovo dėsnio veikimo. Šio dėsnio rezultatai buvo apibendrinti įvairaus tipo šaknų ir priesagų vėdiniam. Tačiau tarmėse išliko ir tam tikrų senojo kirčiavimo pėdsakų.

Aktualias lietuvių kalbos problemas Girdenis nagrinėja straipsniuose „Priegaidės S. Stanevičiaus raštuose“ (I 171–173), „Baltiškųjų *tj, *dj refleksai 1759 m. „Žyvate“ (I 237–257).

Labai bliviai į bendrinės kalbos normų kodifikaciją pažvelgta drauge su Aldonu Pupkiu parašytame straipsnyje „Bendrinės kalbos normos ir jų kodifikacija“ (I 183–189).

¹ „2000 m. pastaba. Priebalsių interpretacija, teikiama šiame straipsnyje, nekorektiška. Afrikatos, be abejo, yra savarankiškos fonemos, o minkštumas–kietumas – atskirų priebalsinių fonemų diferenciniai požymiai (ne supersegmentiniai elementai). Bet tuo įsitikinta tik gerokai vėliau“ (I 211).

Apskritai tome yra keletas straipsnių, parašytų kartu su savo kolegomis. Iš jų pirmiausia, žinoma, reikėtų išskirti jau savotiška mūsų dialektologijos klasika tapusį kartu su Z. Zinkevičiumi parašytą straipsnį „Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos“ (I 44–55). Daugeliu atvejų naujoji klasifikacija sutampa su kadaise pateikta Antano Baranausko klasifikacija. Autoriai naują tarmių klasifikacijos schemą linkę laikyti tik „nauja A. Baranausko klasifikacijos redakcija, pritaikyta tam mokslo lygiui, kurį yra pasiekus šių dienų dialektologija“ (I 53). Naujoji klasifikacija greitai įsigalėjo mūsų mokyklose ir tarmių tyrinėtojų darbuose. Praktiškai ji ir vadinama Girdenio-Zinkevičiaus klasifikacija.

Pirmame tome spausdinamos įdomios labai reikšmingų mūsų kalbotyros veikalų recenzijos: Z. Zinkevičiaus „Lietuvių dialektologija“ (I 324–336), autorių kolektyvo „Lietuvių kalbos tarmės (Chrestomatija)“ (I 344–355), J. Kazlausko „Lietuvių kalbos istorinė gramatika“ (I 355–370; su Vladu Žuliu), akademinės „Lietuvių gramatikos“ I tomo (I 370–386; su Žuliu), V. Grinaveckio „Žemaičių tarmių istorija (Fonetika)“ (I 386–414; su Albertu Rosinu). Skaitytoją sudomins čia ir kitose „Kalbotyros darbų“ vietose pasitaikančios savikritiškos autoriaus pastabėlės. Štai (I 329) „2000 m. pastaba. Visi šie samprotavimai apie rytiečių ir kt. vienabalsių priegaidžių visišką niveliaciją ir būtinumą jų neskirti moksliniuose tekstuose vėliau pasirodė nepagrįsti“.

Antrajame „Kalbotyros darbų“ tome nemaža vietos tenka autoriaus gimtosios žemaičių tarmės problemoms – tai straipsniai: „Šiaurės žemaičių afrikatų ir heteromorfeminių T–S tipo junginių akustinės ir audicinės ypatybės“ (II 69–78; su Regina Kliukiene), „Hierarchinė šiaurės žemaičių tarmės klasifikacija“ (II 205–215), „Šiaurės žemaičių fonemų dažnumai“ (II 225–248), „Regresyvinės priebalsių palatalizacijos poveikis balsių spektrui šiaurės žemaičių tarmėje“ (II 258–267; su Kliukiene).

Baltų kalbų istorijos tyrinėtojams labai aktualus straipsnis „Kuršių substrato problema šiaurės žemaičių teritorijoje“ (II 216–224), kuriame autorius gerokai sumažino kuršių substrato poveikį šiaurės žemaičių tarmėms. Dar viena „kuršiška“ ypatybė paneigiama lingvistinėje pastaboje „Dėl vienos šiaurės vakarų žemaičių „kuršiškos“ ypatybės“ (II 355–556).

Labai painią žemaičių dzūkavimo problemą Girdenis narplioja studijoje „Žemaičių dzūkavi-

mas: dabartinė padėtis ir istorija“ (II 153–182). Atrodo, kad Girdeniui pavyko pagaliau atsakyti į kadaise Jurgio Dovydaičio pradėtą diskusiją dėl $\tilde{i} : \tilde{k}$ ir $\tilde{d} : \tilde{g}$ maišymo pietų aukštaičių pietinio pakraščio tarmėse – „Dėl nelūpinių sprogstamųjų priebalsių „maišymo“ pietinėse lietuvių šnektose“ (II 130–140).

Girdenio kartu su Arnoldu Piročkinu parašytas išsamus straipsnis „Jonas Jablonskis – dialektologas“ (II 25–49), galima sakyti, iš esmės pakeitė daugelio mūsų požiūrį, jog Jablonskis buvęs tik praktikas, kuriam kalbos istorijos ar dialektologijos klausimai per daug nerūpėję. Tiesa, kaip rimtą sintaksės tyrėją jį gražiai buvo įvertinęs jau ir Kazimieras Būga, tačiau apie mūsų bendrinės kalbos pradininką kaip puikų dialektologą sužinojome tik iš Girdenio ir Piročkino straipsnio.

Abu buvę mokiniai Girdenis ir Rosinas su didžia pagarba ir dėkingumu įvertina savo mokytojo Jono Kazlausko darbus ir pedagoginę veiklą (Jonas Kazlauskas, II 191–199), pabrėžia, kad šio kalbininko „kūrybinis palikimas yra naujo etapo pradžia ir baltų, ir lietuvių kalbotyros istorijoje“ (II 199).

Straipsnyje „Nikolajus Trubeckojus“ (II 79–87) Girdenis pirmasis mūsų kalbotyroje kiek plačiau aptaria fonologijos pradininko gyvenimo kelią ir mokslinę veiklą, išdėsto pagrindinius šio kalbininko ir apskritai Prahos mokyklos fonologų teorijos principus. Autoriaus nuomone, „Trubeckojų be jokio perdėjimo galima ir reikia laikyti ne tik bendrosios, bet ir lietuvių fonologijos pradininku bei klasiku“ (II 87).

Bendrinės kalbos normalizacijai labai aktualus Girdenio ir Rosino straipsnis „Tarptautiniai terminai – kalbos negerovė?“ (II 200–204), kuriame autoriai pataria nebijoti vartoti tarptautinių žodžių ten, kur jie tikrai reikalingi, per daug nesižavėti islandų kalbos pavyzdžiu ir prisiminti, kaip į puristų naujoves žiūrėjo Jonas Jablonskis.

Antrajame „Kalbotyros darbų“ tome publikuojama anksčiau niekur neskelbta vadinamoji vidinė Jono Kabelkos knygos „Baltų filologijos įvadas“ (1981) recenzija (II 386–394), taip pat išsamios latvių kalbininko Laimduoto Cepļičio knygos „Анализ речевой интонации“ (II 367–370), „Kalbos praktikos patarimų“ (II 370–374), „Балто-славянский сборник“ (II 374–386), Valerijaus Čекмоно knygos „Исследования по исторической фонетике праславянского языка“ (II 394–400), Antano Pakerio knygos „Lietuvių

bendrinės kalbos prozodija“ (II 400–403; su Bonifacu Stundžia) recenzijos.

Trečiojo „Kalbotyros darbų“ tomo, kaip ir dviejų pirmųjų, tematika yra labai įvairi.

Čia vėl nemaža duoklė atiduodama gimtajai žemaičių tarmei. Labai novatoriški ir tikriausiai daug kam netikėti dėl savo išvadų yra straipsniai: „Žemaitians: the Development of Inflexional Endings and the Chronology of the Divergence of Dialects“ (III 32–44) ir „Žemaičių savarankiškos raidos pradžia“ (III 170–181). Kaip jau buvo minėta, viename iš ankstesniųjų straipsnių Girdenis pamėgino šiek tiek (bent pora šimtmečių) tradicinę žemaičių ir aukštaičių išsiskyrimo datą paankstinti. Šiuose straipsniuose jis dar puse tūkstantmečio šią datą kelia atgal į praeitį. Tokia hipotezė labai derintusi su archeologų duomenimis, kurie teigia, kad jau apie V a. po Kr. žemaičiai buvo išsikristalizavę kaip atskira rytų baltų genčių sąjunga. Todėl žemaičiai būtų atskilę ne nuo įsivaizduojamos bendrosios lietuvių kalbos, o nuo rytų baltų prokalbės ir tik vėliau konvergencijos keliu atsидūrę konsoliduotoje Lietuvos valstybėje.

Įdomia tyrimo metodika išsiskiria straipsnis „Energetinė šiaurės žemaičių tarmės priegaidžių fonetinės prigimties interpretacija“ (III 243–256).

Du straipsniai – „1759 m. „Ziwato“ grafika ir rašyba“ (III 292–314) bei „1759 metų „Ziwatas“: įvadinės pastabos“ (III 315–325) skiriami įdomaus anoniminio XVIII a. šiaurės žemaičių kretingiškų tarmės rašytinio paminklo analizei. Kaip žinoma, Girdenis drauge su Petru Skirmantu 1998 m. išleido faksimilinį šio veikalo leidinį, o su Danute Girdeniene 1997 m. – labai išsamų žodžių indeksą.

Kartu su Vytautu Mažiuliu Girdenis pamėgino baltų kalbų istorijai pritaikyti Morriso Swadesho sukurtą vadinamąjį glotochronologijos metodą – „Baltų kalbų divergencinė chronologija“ (III 107–115). Tyrimo išvados iš esmės patvirtina tradicinę nuomonę: vakarų baltai (tikriausiai sakant – prūsai) bus pradėję skirtis nuo rytų baltų prieš V a. pr. Kr. (K. Būgos – „turime nukelti net prieškristinuosna laikuosna, vėliausia IV–III amžiuo prieš Kr.“).

Įvairiapusis Girdenio talentas ir erudicija ypač gražiai atsiskleidė studijoje „Metų“ hegzametas“ (III 75–106). Tyrinėtojas parodė, kad Kristijono Donelaičio poemoje beveik vienodą vaidmenį at-

lieka ir kirtis, ir skiemenų kiekybė, todėl „tiksliausia jos eilėdaros sistemą apibūdinti kaip organiška toninio ir metrinio (kiekybinio) hegzometro sintezę“ (III 105). Girdenio nuomone, „Metai“ yra bene vienintelis lietuvių literatūros istorijoje poezijos kūrinys, „kuriame pasinaudota visomis lietuvių kalbos fonetikos išgalėmis“ (ten pat). Studiją savitai papildė ir tome skelbiamos lingvistinės pastabos: „Donelaičio kūrinių santykinė chronologija“ (III 374–375) ir „Kristijono Donelaičio hegzometro tipai“ (III 380–383).

Negalima neatkreipti dėmesio ir į lingvistinę pastabą „Prie bendrinės kalbos tarties ištakų: Jonas Jablonskis ir Jurgis Gerulis“ (III 383–384), kurioje bendrinės tarties tvarkytojams Girdenis priėmė daugelio užmirštą tarties kodifikacijos šaltinį – Jono Jablonskio tarimą.

Trečiajame „Kalbotyros darbų“ tome skelbiamos kolektyvinio darbo (atsak. red. Adelė Valeckienė) „Lietuvių kalbos rašyba ir skryba“, Antano Salio „Raštų“ IV tomo ir Giedriaus Subačiaus monografijos „Žemaičių bendrinės kalbos idėjos: XIX a. pradžia“ recenzijos.

Žvilgtelėję bent prabėgomis į tris Girdenio „Kalbotyros darbų“ tomus, prisiminę knygas „Fonologija“, „Teoriniai fonologijos pagrindai“, „1759 metų „Ziwato“ indeksas“, „1759 metų „Ziwatas“, „Kaip šneka tirkšliškiai“, bent porą šimtų į „Kalbotyros darbų“ tomus nepatekusių straipsnių, vidurinių mokyklų vadovėlių, jau ko gero arti tris dešimtis jo vadovautų ir sėkmingai apgintų lietuvių ir latvių kalbininkų disertacijų², pajusime, kiek daug lietuvių kalbotyrai davė šis kalbininkas. O pats Aleksas Girdenis, žvelgdamas į savo keturių dešimčių metų mokslinės veiklos kelią, tikriausiai nesigraudins, kad savo šakoto talento nepasiskyrė fizikai, muzikai, poezijai, aktorystei ar šachmatams (plg. I 415–419).

Alekso Girdenio „Kalbotyros darbai“ dedikuoti *Magistris et amicis carissimis*. Jų leidimą parėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija prie Lietuvos Respublikos Seimo.

Algirdas Sabaliauskas

² Aleksas Girdenis, Bibliografinė rodyklė, antras pataisytas ir papildytas leidimas (sudarė: M. Griškevičienė, Z. M. Petrauskienė, Z. Barabanovaitė, vyr. red. P. Skirmantas), Vilnius, 1997.